

ПИТАННЯ ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

В. Рум'янцев, член-кореспондент
Академії правових наук України

До проблеми легітимності Української держави гетьмана П. Скоропадського

29 квітня 1918 р. Українську Народну Республіку заступила Українська Держава.

Оцінка факту проголошення Української Держави гетьмана П. Скоропадського та її легітимності і сьогодні викликає в історико-правовій літературі палкі дискусії і характеризується дослідниками з діаметрально протилежних позицій. Радянська історіографія неухильно дотримувалась ленінської концепції, за якою гетьман П. Скоропадський був ставлеником буржуазно-поміщицьких кіл України та політичною маріонеткою німецько-австрійського військового командування. Автори, що дотримуються позицій національно-соціалістичних діячів Центральної Ради та Директорії, звинувачують гетьмана П. Скоропадського у спробі реставрувати дореволюційні соціально-економічні відносини, в антиукраїнстві та спробі встановити в Україні власний військовий режим. У спогадах російських генералів, провідників білого руху містяться оцінки П. Скоропадського, як сепаратиста та зрадника Росії.

Оцінка легітимності гетьманату як форми української державності, особи П. Скоропадського, його здобутків і прорахунків у справі державотворення в Україні не може даватися лише у чорно-білих кольорах, вона має враховувати ті складні обставини, в яких опинилась Україна в 1918 р. Тому найбільш виваженими і об'єктивними слід вважати оцінки доби гетьманату, що містяться у працях Д. Дорошенка, О. Копиленко і М. Копиленко, Н. Полонської-Василенко, О. Субтельного¹.

¹ Див.: *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923: У 2 т. – Т. 2: Українська гетьманська Держава. – Ужгород, 1932; *Копиленко О. Л., Копиленко М. Л.* Держава і право України. 1917–1920. – К., 1997; *Полонська-Василенко Н.* Історія України. У 2 т. – Т. 2: Від середини XVII століття до 1923 року. – К., 1992; *Субтельний О.* Україна: історія. – К., 1991.

Як незаперечний факт слід визнати, що проголошення Української Держави стало, хоча і з певними застереженнями, продовженням державотворчого процесу в Україні під час революційних подій 1917–1920 рр.

Кризова ситуація, що виникла в Україні навесні 1918 р. у зв'язку з неспроможністю уряду Центральної Ради виконати взяті на себе Брестським договором зобов'язання, зумовлювала два можливі шляхи розвитку подій: офіційну окупацію України Німеччиною та Австро-Угорщиною і відверте її пограбування, або створення під протекторатом німців та австро-угорців маріонеткового українського уряду, який би задовольняв їх потреби, що фактично і сталося.

Зовнішні ознаки Української Держави були запозичені із часів козаччини — гетьманат. Щодо внутрішнього змісту цієї форми державності, то він був складним і суперечливим. Це була авторитарна, хоча і досить ліберальна форма правління, обмежена як рамками закону, так і часом — до скликання Українського Сейму. Республіканські інституції перемешувались тут з ознаками монархічної форми правління.

Незважаючи на значну залежність від німців, гетьманський режим мав свої цілі і соціальну базу. Він являв собою спробу консервативних політичних сил загасити полум'я революції, збити хвилю радикальних соціалістичних настроїв, силою державної влади та поміркованих реформ увести соціальне життя в рамки правових норм, відстояти право приватної власності. У досягненні цих цілей гетьманський уряд спирався на промисловців, землевласників, службовців, заможне селянство тощо.

І хоча гетьманська держава не була прямою правонаступницею Української Народної Республіки, вона певною мірою перейняла її досвід і демократичні досягнення. Від цих досягнень не змогли відмахнутися при конструюванні Української Держави навіть представники німецького та австро-угорського військового командування.

Ставши до влади, гетьман П. Скоропадський мав чітку програму дій, проте заходів для її реалізації у нього було недостатньо. Присутність в Україні значного військового контингенту Німеччини та Австро-Угорщини стримувала розвиток більшовизму всередині держави і захищала від його проникнення іззовні, що давало змогу гетьманському уряду сконцентруватись на вирішенні нагальних проблем державотворення. Однак надмірні апетити Німеччини та Австро-Угорщини, бажання вирішити за рахунок України свої економічні і продовольчі проблеми обмежували сферу діяльності гетьманського уряду саме цими рамками, не дозволяючи йому займатись такими важливими питаннями розбудови

ви держави, як створення власної армії, налагодження роботи апарату управління на місцях тощо. Значні ускладнення в розбудову української державності часів гетьманщини вносила опозиція в особі українських соціалістичних партій.

На розбудові Української Держави гетьмана П. Скоропадського великою мірою позначилась геополітична ситуація того часу. Отримавши у спадщину від Центральної Ради міцну зв'язку через Брестський договір з державами Центрального блоку, передусім Німеччиною та Австро-Угорщиною, гетьманська держава потрапила в опозицію до держав Антанти. Перемога цих держав у Першій світовій війні змусила гетьмана П. Скоропадського шукати у них підтримки, але ці зусилля виявились марними. Визнаючи лише «єдину і неподільну» Росію, держави Антанти, особливо Англія і Франція, не визнавали української державної незалежності і негативно ставились до непослідовності українських лідерів у виборі зовнішньополітичної орієнтації.

Саме про це свідчить розвій подій в українському державотворенні. Ідея гетьманату як суто української національної моделі організації державної влади не вмирала впродовж XVIII і аж початку XX століть. Лютнева революція 1917 р. збудила в Україні прагнення мати свою державу і створила для цього реальні передумови. Центральна Рада зробила багато для розбудови української держави. Але її невдала соціальна політика, нездатність створити міцні підвалини держави у вигляді армії та дієвого апарату управління на місцях, міцна прив'язка до держав Центрального блоку, які зазнали поразки у Першій світовій війні, призвели до падіння УНР та Центральної Ради.

На цьому тлі поширювався новий рух — велика маса селян і міського населення прагнула встановити новий уряд — несоціалістичний. У Києві широку діяльність розгорнула політична консервативна партія «Українська Народна Громада», заснована генералом П. Скоропадським, до якої вступило багато військовослужбовців 1-го Українського корпусу та козаків з Вільного Козацтва. Найбільш впливові її діячі — М. Устимович, І. Пашчевський, М. Воронович, В. Кочубей, В. Любинський, М. Василенко та інші — поширювали в народі переконання, що тільки «сильна влада» може навести лад і порядок в Україні. Найкращою формою такої влади вважалось історичне гетьманство.

Навколо генерала П. Скоропадського і Української Народної Громади поступово згуртувалися всі антисоціалістичні елементи України. Це був достатньо міцний блок без партійних суперечок і національної ворожнечі. П. Скоропадського підтримувала значна за чисельністю верства

українських селян-власників, для яких смертельною загрозою була соціалізація землі, проголошена Центральною Радою¹.

Українська Народна Громада мала тісні зв'язки з партією Українських хліборобів-демократів та Союзом земельних власників, що були поборниками спадкового («діничного» за висловом В. Липинського) гетьманату в Україні. У середині квітня 1918 р. Громада налагоджує відносини з командуванням німецьких військ в Україні².

Діяльність Української Народної Громади і особисто П. Скоропадського дають підстави окремим дослідникам звинувачувати майбутнього гетьмана в зраді України і навіть у бонапартизмі. За їх твердженнями, вже наприкінці 1917 р. П. Скоропадський «орієнтувався на можливий прихід в Україну австрійців і німців у ролі окупантів і планував свою співпрацю з ними <... > для досягнення своєї власної мети вважав за потрібне замаскуватися та приєднатися до національного українського руху, щоб стати командиром Української армії, себто — щоб мати змогу стати диктатором»³. Такі звинувачення були притаманні й сучасникам тих подій, провідним діячам Центральної Ради і мали, на жаль, практичні, вкрай негативні наслідки для розбудови української державності. Центральна Рада зробила чимало для того, щоб військові формування, очолювані П. Скоропадським, втратили свою боєздатність. І як наслідок, навесні 1918 р. генерал був змушений піти у відставку, а незабаром розпався і його 1-й Український корпус⁴. Така ж доля спіткала і Вільне козацтво. А відбувалось це напередодні наступу на Київ більшовицьких загонів П. Муравйова.

Тому важко погодитись із звинуваченнями П. Скоропадського у бонапартизмі, бо така оцінка більше наголошує на його особі і зовсім ігнорує конкретні реалії, що склалися в Україні навесні 1918 р. По-перше, очевидна неможливість співпраці з урядом Центральної Ради, передусім у справі виконання умов Брестського договору, змушувала німців та австро-угорців шукати нагоди для усунення цього уряду. А по друге, заходи Центральної Ради щодо соціалізації землі викликали до неї опо-

¹ Див.: *Могілянський Н. М.* Трагедія України // Революція на Україні по мемуарам белых. — М.; Л., 1930. — С. 127–128.

² Див.: *Соловей Д.* У справі оцінки акту державного перевороту 29 квітня 1918 р. // Політологічні читання. — 1994. — № 3. — С. 244.

³ *Соловей Д.* У справі оцінки акту державного перевороту 29 квітня 1918 р. — С. 236.

⁴ Див.: *Дорошенко Д.* Война и революция на Украине // Революция на Украине. — С. 88–91.

зицію з боку землевласницьких прошарків населення, передусім крупних, представником яких був і сам П. Скоропадський. Збіг цих обставин зумовлював інтерес німців та австро-угорців до державного перевороту в Україні і П. Скоропадського як людини, котра могла очолити його. Як наслідок, у квітні 1918 р. представники німецького командування і П. Скоропадський досягли угоди. І тут слід погодитися з думкою Д. Табачника, що «у квітні 1918 р. було лише два варіанти перебігу подій: пряме військове управління Німеччини, що вже юридично робило Україну окупованою територією, або встановлення міцної влади, здатної забезпечити порядок в країні»¹.

У середині квітня 1918 р. на одній з нарад німецького та австрійського командування в Україні було вирішено, зважаючи на неможливість співпраці з Центральною Радою, підтримати іншу владу, яка постала б внаслідок перевороту. За найкращу форму влади було визнано гетьманат². Нову владу передбачалось утворити без народного представництва. Хоча створений незабаром український уряд був прихильником відновлення народного представництва. У зверненні уряду Української держави до населення від 10 травня 1918 р. наголошувалося, що «Головна задача Правительства, котре має тимчасовий, переходовий характер, зміцнити на Україні державний лад і в умовах повного спокою та справжньої волі довести країну до хвилі скликання народного представництва...»³.

Кандидатами на гетьмана називали різних осіб, у тому числі Є. Чикаленка — багатого поміщика, відомого громадського діяча, М. Міхновського — ідеолога українського націоналізму і П. Скоропадського — колишнього командира 1-го Українського корпусу і почесного отамана Вільного Козацтва.

Перевагу було віддано П. Скоропадському за таких причин. По-перше, він був нащадком гетьмана І. Скоропадського, і це виправдовувало його претензії на гетьманську булаву, формально робило його владу легітимною. По-друге, П. Скоропадський був одним з найбагатших землевласників України і міг розраховувати на підтримку поміщиків, невдоволених діями Центральної Ради щодо соціалізації землі. По-третє, як російський генерал він мав чималий військовий досвід і користувався авторитетом

¹ Табачник Д. Українська держава і біла гвардія: від протистояння до запізнілого компромісу // Політика і час. — 1996. — № 7. — С. 60.

² Див.: Полонська-Василенко Н. Історія України. — Т. 2. — С. 489.

³ Цит. за: Єрмолаєв В. М. Вищі представницькі органи влади в Україні (історико-правове дослідження). — Х., 2005. — С. 217.

в армії. По-четверте, П. Скоропадський першим серед генералів царської армії українізував свій корпус, що сприяло зростанню його популярності серед української громадськості. Ці аргументи, безумовно, вплинули на вибір кандидатури гетьмана, але вони мали формальний характер. Головна ж причина полягала в тому, що німецьке і австро-угорське командування та багато впливових українців не бажали висувати керівником держави під час громадянської війни цивільну людину.

Стоячи у витоків гетьманату, німецьке та австро-угорське військове командування в Україні намагалось заздалегідь визначити контури і напрямки діяльності майбутньої держави. Так, начальник штабу німецьких військ генерал Гренер наприкінці квітня 1918 р. узгодив з Українською Народною Громадою умови, на яких німці погоджувалися на переворот. У остаточному вигляді документ містив такі положення: визнання Брестської угоди; розпуск Центральної Ради; відкладення скликання Установчих зборів; узгоджені з німецьким командуванням кількості українських військових формувань; відбудови правильного судового апарату і обмеження компетенції військово-польових судів лише розглядом акцій, спрямованих безпосередньо проти німецьких та австро-угорських військ; упорядкування адміністративного апарату і розпуск всіх комітетів «революційного походження»; підтвердження зобов'язань України щодо забезпечення продовольчих потреб німецьких і австро-угорських військ; відновлення вільної торгівлі та іншої комерційної діяльності; поновлення приватної власності, збереження до певної норми великих господарств з метою забезпечення експортної здатності хліборобів, парцеляція великих маєтностей, передача землі селянам за викуп у кредит¹.

Генерал Гренер підкреслив, що німці безпосередньо участі в перевороті не братимуть і підтримають гетьмана лише після того, як він буде обраний. Такі умови значною мірою ставили гетьманський режим у залежність від Німеччини та Австро-Угорщини.

Про підпорядкованість майбутнього голови Української Держави німцям ще більш наочно свідчить текст телеграми імператора Вільгельма командувачу німецькими військами в Україні фельдмаршалу Ейхгорну: «Передайте генералу Скоропадському, що я згоден на обрання гетьмана, якщо гетьман дасть зобов'язання неухильно виконувати наші поради»².

¹ Див.: *Скоропадський П.* Спогади (кінець 1917 – грудень 1918). – К., 1996. – С. 148.

² Цит. за: *Деникин А. И.* Гетманство и Директория на Украине // *Революция на Украине.* – С. 138.

Залежність гетьмана від німецького та австро-угорського військового командування усвідомлювали і його опоненти — соціалісти. Ось що писав про гетьмана В. Винниченка: «Гетьман був підставною, нікчемною фігурою, манекеном і декорацією, за якою стояв німецький генерал та його воля, бажання, інтереси й розпорядження»¹. І в тому, що «німецькі генерали поставили руського генерала П. Скоропадського за гетьмана», В. Винниченко вбачав перехід «влади з рук національно-української дрібно-буржуазної демократії в руки неукраїнської великої буржуазії»².

Упродовж тривалого часу в історичній літературі існує думка, що проголошення Української гетьманської держави було по формі поверненням до історичних традицій у подальшій розбудові української державності³, але гетьманський переворот не мав характеру стихійного прориву соціальної енергії, спровокованого безпорадністю Центральної Ради. Це був типовий путч німецького командування, а гетьман послужив ширмою для недопустимої, з огляду на умови Брестського договору, німецької окупації України⁴.

Такі суперечливі оцінки обставин приходу гетьмана П. Скоропадського до влади неминуче викликають непрості запитання про легітимність його режиму та характер і ступінь правонаступності в розбудові української державності.

Становище гетьмана як спадкоємця Центральної Ради у творенні української держави було складним та неоднозначним, бо він вільно чи невольно став противником Центральної Ради. Хоча вона й була розігнана не гетьманським урядом, а вищим німецьким командуванням, відсутність протесту з боку гетьмана П. Скоропадського з цього приводу означало мовчазну солідарність з німцями⁵. З погляду правонаступництва в розбудові української державності це було, безумовно, для гетьмана дискредитуючим фактом, що значною мірою спричинив опозицію до його режиму з боку українських соціалістичних партій, представники яких становили кістяк Центральної Ради.

Однак події 29 квітня 1918 р. не можна кваліфікувати як переворот у повному розумінні цього слова, оскільки вони не були наслідком сус-

¹ *Винниченко В.* Відродження нації (Історія української революції: марець 1917 – грудень 1919): У 3 т. – Ч. III. – К., 1991. – С. 26.

² *Винниченко В.* Відродження нації. – Ч. II. – С. 326.

³ *Велика історія України: У 2 т. – К., 1994. – Т. 2. – С. 342; Історія України: нове бачення: У 2 т. / За ред. В. А. Смолія. – К., 1995. – Т. 2. – С. 57.*

⁴ *Велика історія України. – Т. 2. – С. 342.*

⁵ *Див.: Липинський В.* Листи до братів-хліборобів // Дві концепції української політичної думки: В'ячеслав Липинський – Дмитро Донцов. – Нью-Йорк, 1990. – С. 48.

пільного українського руху, а їх успіх зумовили сторонні чинники (німецька військова сила). У тому що гетьманат не виріс органічно з українського ґрунту, значною мірою полягала його нежиттєздатність¹.

Звісно, що така точка зору має право на існування, проте аналіз ситуації, що об'єктивно склалася в Україні, і шляхів її подальшого розвитку як держави наводить і на інші роздуми. По-перше, не П. Скоропадський і його оточення були винні в появі німців та австро-угорців в Україні: ще до приходу гетьмана до влади окупація стала доконаним фактом, з яким не можна було не рахуватися. По-друге, німці та австро-угорці погоджувалися на утворення українського уряду з поміркованих елементів. Вони бралися своїми силами забезпечити порядок, не допускаючи розвитку більшовизму, і захистити Україну від його проникнення іззовні. По-третє, у разі відмови від співробітництва Німеччина та Австро-Угорщина були готові оголосити Україну легально окупованою і вивезти із неї все, що тільки можна. Це добре розумів П. Скоропадський, який відзначав у своїх спогадах: «Німецько-австрійські армії заповнили всю країну, на півночі були більшовики. Я відчував по відношенню до німців вкрай складні почуття. З одного боку, вони нам були вкрай потрібні. А з другого — я не міг байдуже бачити їх хазяйнування в Києві»².

У кінцевому підсумку суворі історичні реалії давали підставу генералу П. Скоропадському згодитись на обрання його гетьманом України під протекторатом німців, а частині українського загалу підтримати гетьманський уряд, оскільки альтернативою приходу до влади представників власницьких кіл, як уже стало зрозумілим після трагічних подій січня-лютого 1918 р., міг бути лише більшовизм. Що стосується української соціалістичної інтелігенції, то вона виявилася нездатною налагодити справу розбудови державності і своїми соціалістичними гаслами і обіцянками, які не могла виконати, лише відчинила двері більшовицькій експансії. І це добре розумів П. Скоропадський. За його словами, «наша демократична і соціалістична інтелігенція <... > була перейнята лютою заздрістю до всіх імущих <... > вона не розуміла завдань держави і не тямила в організації влади, вносячи своїм невмілим керуванням дестабілізацію і анархію в народні маси»³.

Обрання П. Скоропадського на гетьмана України відбулося в певній організаційно-правовій формі, хоча і формальній за своїм змістом. 29 квітня 1918 р. у Києві зібрався Хліборобський конгрес, на який прибуло

¹ Історія січових стрільців: Воєнно-історичний нарис. – К., 1992. – С. 89.

² *Скоропадський П.* Спогади. – С. 146.

³ Там само. – С. 75.

6432 уповноважених представники від восьми етнічно українських губерній. Це надавало форуму ознак представницького органу, а відтак робило владу гетьмана, хоча б зовні, легітимною. У промовах делегати конгресу рішуче висловлювали незадоволення політикою Центральної Ради, соціалістичними експериментами і вимагали поновлення приватної власності на землю та запровадження міцної влади у формі історичного гетьманату. Присутні одногослосно обрали гетьманом України генерала П. Скоропадського.

Правомочність Хліборобського конгресу як представницького органу українського народу і легітимність отриманої від нього П. Скоропадським гетьманської влади не витримують серйозної критики і їх варто розглядати лише як формальний акт. І навряд чи можна погодитися з твердженням Н. Полонської-Василенко, що в порівнянні з обранням гетьманів, починаючи з Виговського і закінчуючи Розумовським, це було найбільш велелюдне з усіх обрань¹, оскільки Хліборобський конгрес репрезентував певний прошарок українського суспільства, а саме — його землевласницьку верству. Тим більше, що в умовах німецько-австрійської окупації остаточне визначення форми української державності і заняття тих чи інших державних посад було цілком у руках окупантів.

Характерною рисою приходу до влади гетьмана П. Скоропадського є майже повна відсутність опору цій акції. У ніч з 29 на 30 квітня 1918 р. прихильники гетьманського перевороту опанували всі державні установи практично без боротьби. Тільки галицькі Січові стрільці, які охороняли Центральну Раду, намагалися обороняти її. Успіх прихильників П. Скоропадського значною мірою зумовила підтримка німців, які напередодні перевороту роззброїли так звану Синьожупанну дивізію і стягли до столиці значні військові сили. А головне полягало в тому, що Центральна Рада вже не мала ні фізичної, ні моральної підтримки серед населення міст України, а своєю аграрною політикою викликала повне розчарування селян. За таких умов прихильники Української Народної Республіки добре розуміли, що шанси на збереження УНР і Центральної Ради були вельми слабкими.

Крім того, на боці гетьманського перевороту стояли широкі кола пасивних обивателів, які не досить ясно розуміли суть подій, що відбувалися, але бажали спокою, безпеки і порядку будь-якою ціною².

Таке ставлення до гетьманського перевороту з боку населення України є своєрідним підтвердженням закономірності зміни форми української державності і легітимності влади гетьмана П. Скоропадського.

¹ Див.: Полонська-Василенко Н. Історія України. – Т. 2. – С. 490.

² Див.: Деникин А. И. Гетманство и Директория на Украине // Революция на Украине. – С. 141.